

Wednesday
October 31
2024

**ХИХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – ХХ АСР БОШЛАРИДА
БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ МАЪМУРИЙ ҲУДУДИЙ
ТУЗИЛИШИ ХУСУСИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР**

ISSN:
3030-3311

Раҳматов Хайрулла

Ўзбекистон Миллий университетининг Жиззах филиали

Аннотация: Мазкур мақолада Бухоро амирлигида бугунгача сақланиб қолган меъморчилик ёдгорликлари ҳамда ёзма манбалар амирликда адабиёт, тарих ривожланганлигидан далолат беради. XVIII асрнинг ўрталарига келиб Бухоро амирлиги ҳудудларида бирмунча ўзгаришлар содир бўлганлиги ёритилган. Шунингдек, мақолада манғитлар сулоласининг ҳукмронлик давридаги сиёсий-маъмурий тузилиши тўғрисида сўз боради.

Мазкур мақолада Зарафшон воҳасида аҳолининг этник жиҳатдан ҳудудда жойлашганлиги амирлик бошқарувига таъсири ҳақида сўз боради. Бухоро амирлиги тарихини ўрганиш орқали биз ҳудуднинг маъмурий ҳудудий тузилиши ва ижтимоий-ҳолати ҳақида муҳим хулосаларга келиш имкониятини беради. Бухоро амирлигининг табиий географик жойлашуви унинг маъмурий-ҳудудий тузилишига улкан таъсир курсатади. Чор Россиясининг ўрта осийга бостириб кириши тўғрисида тўхталиб, илмий хулосалар берилган.

Калит сўзлар: вассал, аштархонийлар, манғитлар сулоласи, бекликлар, амирлик, чегара, Туркистон генерал губернаторлиги, мингбоши, амлокдор, Зарафшон воҳаси.

Email:

xayrulla.raxmatov@gmail.com
©2024. Raxmatov Xayrulla

*Published by Fast support and result LLC.
This is an open access article under the
CC BY-NC-ND license*

Creative Commons
Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0
International License

Мавзунинг ўрганилиши.

Собиқ Бухоро амирлиги, хусусан, унинг Зарафшон воҳаси қисми этнотопономикасига эътибор қаратган илмий изланишларнинг катта бир қисми собиқ Совет даври тарихшунослигига тўғри келади. Зарафшон воҳасининг, хусусан, ушбу воҳанинг юқори қисми топонимияси А.Л.Хромов томонидан

махсус ўрганилган бўлиб, тадқиқотчи тоғлик ҳудудлардаги юзлаб жой номлари (қишлоқ, мавзе, гидроним, ороним ва ҳ.к.)ни тарихий этимологик жиҳатдан таҳлил қилган. Зарафшоннинг юқори қисми топонимларининг катта бир қисмини суғдий топонимлар ташкил қилишини таъкидлаган мазкур тадқиқотчига кўра, воҳанинг ушбу тоғлик

худудларидаги кўплаб жой номлари туркий асосда, хусусан, қадимги туркий негизда изоҳланиши диққатга сазовордир. Тадқиқотчининг фикрича, бу ҳолат воҳада қадимдан суғдий ва туркий этнослар ўзаро қўшни ва аралаш яшаганликларининг ифодасидир.

1960-1970 йилларда ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи, этник таркиби ҳамда минтақалардаги қатор субэтнослар бўйича Б. Аҳмедов, К.Ш. Шониёзов, М. Эрматов, Х. Дониёров, Х. Тошев каби олимларнинг фундаментал монография ва тадқиқотлари нашр этилди. Шунингдек, С. Қораев, У. Тўйчиев каби топонимист ва элшунос олимларнинг тадқиқотларида ҳам минтақанинг тарихий

Б.Аҳмедов кўчманчи ўзбекларнинг сиёсий фаолияти, уларнинг воҳага кириб келиш ва тарқалиш жараёнларига, шунингдек, Шайбоний сулоласи вакиллариинг Зарафшон воҳасида ўтказган ер-сув ислохотлари, аҳолининг Нурота ва Зарафшон воҳаларида жойлашуви масалаларига бирмунча тўхталиб ўтган. Йирик этнограф олим К. Шониёзов эса ўзбекларнинг этник тарихида катта ўрин тутган уруғ-қабилаларга, хусусан, ўзбекларнинг қипчоқ ва қарлуқ компонентларига бағишлаб ёзган махсус монографияларида Зарафшон воҳасига катта эътибор қаратган.

1987 йилда Х.Тошев ўзининг “Зарафшон ўзбекларининг ижтимоий турмуши ва ҳужалиги” номли асарида воҳа аҳолисининг ҳўжалик маданиятини махсус тадқиқ қилиш жараёнида бу худуд аҳолисининг Бухоро амирлиги даври тарихи, маданияти, турмуш тарзига атрофлича тўхталиб ўтган. Тадқиқотда тарихий манбаларга ҳам бирмунча таянилган бўлиб, воҳадаги ўнлаб

қишлоқлар тўпланган этнографик материаллардан фойдаланилган.

Бухоро амирлиги аҳолисининг таркиби, хонликдаги этник жараёнлар натижаси бўйича муайян тасаввурлар ҳосил қилиш учун мустақиллик йилларида амалга оширилган тадқиқотларга мурожаат қилиш керак бўлади. Жумладан, этнограф олимлар А. Қаюмов, О. Бўриев, М. Усмонов каби тадқиқотчилар асосан ўтган асрларда мамлакатимизнинг жанубий вилоятларидаги этник ҳолатга тўхталган бўлиб, уларнинг ишларида келтирилган ўнлаб атамалар (этнонимлар, этнотопонимлар, патронимлар ва ҳ.к.) XX аср илк чорагида Бухоро амирлигининг марказий вилоятлари, хусусан, Зарафшон воҳасидаги айрим жой номларининг айнан этнотопоними ёки аксинчалиги масаласини аниқлашда амалий ёрдам берди.

Асосий қисм: Ўрта Осиё хонликлари ичида Бухоро амирлиги (1753-1920) алоҳида мавқеига эга бўлган, катта худудларни эгаллаган давлат эди. Манбаларга кўра, XVIII асрнинг ўрталарига келиб Бухоро амирлиги худудларида бирмунча ўзгаришлар содир бўлади. Бу даврда Бухоро ҳукмдорлари ўз тасарруфларида Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги Вобкент, Ғиждувон, Қоракўл, Вағоза туманлари, Қашқадарё ва Миёнқол воҳаларини сақлаб қололган эдилар. Хўжанд, Тошкент, Ҳисор вақти-вақти билан эса Ғузор, Шаҳрисабз, Нурота, шунингдек Амударёнинг ўнг соҳилидаги Балх, Андхўй, Маймана, Бадахшон ва Шибирғонлар ҳам Бухорога вассал бўлишига қарамай унга итоат этмай қўйганлар. Сиёсий парокандаликнинг асосий сабаби – сўнгги аштархонийлар давридаги ўзаро курашлар, марказдан қочувчи кучлар мавқеининг ўсиши эди.

XVIII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, яъни манғитлар сулоласи ҳукмронлиги ўрнатилгач, Бухоро амирлиги яна аста-секин мустақамлана бошлайди. Шу асрнинг 70-80 йилларига келиб Бухоро амирлигининг марказий ҳудудини Самарқанд ва Бухоро шаҳарларини ўз ичига олган Зарафшон воҳаси ташкил қилар эди. XIX асрнинг бошларига келиб Бухоро амирлиги ҳудудига Зарафшон ҳамда Қашқадарё воҳаларидан ташқари Сурхон воҳаси, Ҳисор, Хўжанд, Ўратепа, Панжикент каби аҳоли зич жойлашган туманлар, Жанубий Туркманистоннинг катта қисми, жумладан Чоржўйдан то Мурғоб дарёсигача бўлган ҳудудлар кирар эди. Бу даврда Бухоро амирлиги ҳудудларининг кенгайишига асосий сабаб – манғитлар сулоласининг марказлашган давлат барпо этишга интилиши эди. XIX аср бошларида Бухоро амирлиги бир томондан Эрон ва Афғонистон, иккичи томондан Хива хонлиги, учинчи томондан қозоқ жузлари ва тўртинчи томондан Қўқон хонлиги ҳудудлари билан чегарадош эди.

Кўп асрлар давомида мусулмон дунёсининг муҳим сиёсий, иқтисодий ва маданий марказларидан бири бўлиб келган Бухоро Манғитлар сулоласи (1753-1920) даврида ҳам шу мақомини сақлаб қолишга интилди. Бироқ, Аштархонийлар давлатининг таназзулга юз тутиши оқибатида Бухоро хонлигининг ҳудудлари анча қисқариб қолган эди. XVIII асрнинг бошида Фарғона водийси Бухородан ажралиб чиқади ва Қўқон хонлиги ташкил этилади. Сиёсий тарқоқлик ва ички низолар айниқса Аштархонийлар сулоласининг сўнгги вакили Абулфайзхон (1711-1747) даврида ўзининг чўққисига етди. У ўз ҳукмронлигининг охириги йилларида давлат ишларини юритишни манғитлар уруғига мансуб бўлган оталиқ

Муҳаммад Ҳаким бий ихтиёрига топшириб қўйган эди. Муҳаммад Вафо Карманагийнинг ёзишича, Ҳаким бий оталиқ Эрон шоҳи Нодиршоҳ (1736-1747)нинг Бухорога босқинини ҳокимиятни эгаллаш учун қулай фурсат деб билган. Нодиршоҳ вафотидан сўнг оталиқнинг ўғли Муҳаммад Раҳим 1747 йилда Абулфайзхонни қатл эттириб, Бухоро тахтини эгаллади ва Манғитлар сулоласига асос солди.

Манғитлар сулоласи асочиси, ғайрат ва шижоатли Муҳаммад Раҳимхон Бухоро тахтини эгаллаши билан, асосий эътиборни охириги Аштархонийлар даврида заифлашиб қолган марказий ҳокимиятни кучайтириш, амирлик ерларини кенгайтиришга саъй-ҳаракат қўрсатди. Аммо унинг амакиси амир Дониёл бийнинг (1759-1785) юмшоқ табиатидан фойдаланган ўзбекларнинг кенагас, юз, барқут, сарой каби йирик қабилалари беклари марказий ҳокимиятга қарши қўзғолонлар уюштиришлари оқибатида унинг ҳукмронлигининг охириларида мамлакатда аҳвол ниҳоятда оғирлашган эди. Амир Дониёлнинг ўғли Шохмурод (1785-1800) ҳали отаси ҳаётлигидаёқ[1] унинг талаби билан давлат ишларини ўз қўлига олиб, мамлакатда тартиб ўрнатишга киришди. У сулола асосчиси Муҳаммад Раҳимхоннинг марказлаштириш сиёсатини давом эттирди. Амир Шохмуроднинг даврида Бухорода маъмурий, молиявий, ҳарбий ва суд ислохотлари ўтказилди. Шохмурод ташқи сиёсат борасида ҳам қаттиққўллик билан иш юритиб, Нодиршоҳ истилосидан кейин Бухородан ажралиб чиққан жанубий ҳудудларни қайтадан Бухоро давлати таркибига киритди. У 1785-1801 йиллар давомида бир неча бор Эрон ва Афғон қўшинларига қарши жанг олиб